

UOT 343.1

CİNAYƏT PROSESİNDƏ VƏKİL ARAŞDIRMASININ SUBYEKTİ, TƏMİNAT MƏXANİZMİ, MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏR**F.Y.XƏLİLOV****Bakı Dövlət Universiteti****kh_d@mail.ru**

Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən, vəkillər göstərdikləri yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımla əlaqədar olaraq, özlərinin müstəqil araşdırmalarını aparmaq hüququna malikdirlər. Bununla belə, həmin hüquq cinayət-prosessual hüququn nəzəriyyəsinə kifayət qədər tədqiq edilməmişdir. Məqalədə cinayət prosesi elmində baxılan institutla əlaqədar olan boşluğun müəyyən hissəsinin doldurulmasına cəhd göstərilmişdir. Müəllif göstərir ki, vəkil araşdırması aparmaq hüququ yalnız müvafiq mexanizmin mövcudluğu şəraitində realizə edilə bilər. Bu mexanizm özündə ən azı həmin hüquqa cavab verən vəzifə, bu vəzifənin lazımı qaydada yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyət, konkret hüququn bu hüquqdan sui-istifadəni istisna edən realizə vasitələri, həmin hüququn pozulduğu hallarda onun bərpa edilməsi və müdafiə vasitələri kimi elementləri ehtiva etmiş olmalıdır. Müəllif məqalədə vəkil araşdırması aparmaq hüququnun realizə mexanizminin yuxarıda sadalananmış hər bir elementi barədə öz mülahizələrini bildirməyə çalışmışdır.

Açar sözlər: cinayət prosesi, vəkillik fəaliyyəti, müstəqil araşdırma, nəzəri xarakteristika, təhlil, mülahizələr, əsaslandırma.

Vəkil araşdırması institutu müstəqillikdən sonra milli hüquq sisteminə gətirilmiş yeni ideyalardan biridir. Azərbaycan Respublikası vəkilin "müstəqil araşdırma aparmaq" hüququnu normativ qaydada birbaşa şəkildə təsbit etmiş yeganə MDB dövlətidir. Digər MDB dövlətlərində vəkilin belə hüququnun yalnız dolayısı ilə təsbitindən bəhs etmək mümkündür. Azərbaycan Respublikasının "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" 28 dekabr 1999-cu il tarixli Qanunun 15-ci maddəsinin II hissəsində vəkilin müstəqil araşdırmalar aparmaq hüququ və onun bəzi vasitələri birbaşa təsbit edilmişdir. Bu ideya Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixində qəbul edilmiş, 1 sentyabr 2000-ci il tarixində qüvvəyə minmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsində (bundan sonra – CPM) 92.9.5-ci (məhkəməyədək və ya məhkəmə icraatı zamanı cinayət işinə əlavə və ya məhkəmə iclasında tədqiq edilməsi üçün sübutlar, habelə digər materiallar toplamaq və cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim etmək hüququ), 92.9.9-cu (müdafiəçinin, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin mü-

dafiasinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məsələlərin aydınlaşdırılması üçün sübutların toplanması üzrə tədbirlər həyata keçirmək, bu məqsədlə cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda fiziki və hüquqi şəxslərin razılığı ilə onları sorğu-suala tutmaq, habelə müqavilə əsasında ekspertin rəyini almaq və mütəxəssisin fikrini öyrənmək hüququ), 143.3-cü (Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada cinayət prosesində iştirak etmək üçün buraxılmış müdafiəçi hüquqi yardım göstərilməsi üçün sübutlar təqdim etməyə və məlumat toplamağa, o cümlədən fərdi şəxslərdən izahat almağa, həmçinin müxtəlif təşkilatlardan və birliklərdən arayış, xasiyyətnamə və digər sənədlər tələb etməyə haqlıdır) və s. maddələrində özünün cinayət prosesindəki təzahür formasını tapmışdır.

Bununla belə, vəkil araşdırması institutu cinayət-prosessual hüquqda ən az işlənmiş problemlərdən biridir. Bu səbəbdən, cinayət-prosessual hüquqda həmin institutun nəzəri xarakteristikası ilə bağlı biliklərə obyektiv ehtiyac duyulur. Odur ki, biz, qeyd edilən ehtiyacın qismən də olsa, ödənilməsi üçün, bu məqalədə cinayət prosesində vəkil araşdırmasının subyektivi, təminat mexanizmi, məqsəd və vəzifələri haqqında öz mülahizələrimizi paylaşmaq və onları əsaslandırmağa cəhd etmək istərdik.

"Vəkil araşdırması" terminindən göründüyü kimi, onun subyektivi vəkildir – Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının üzvüdür. "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Qanunun 9-cu maddəsinin I hissəsinə əsasən, Vəkillər Kollegiyasının üzvü olmayan şəxslər vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər. Deməli, həmin Qanunun 15-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş "müstəqil araşdırma aparmaq" hüququ da Vəkillər Kollegiyasının üzvü olan şəxslərə aiddir. Bu hüquq prosesual statusundan asılı olmayaraq, bütün vəkillərə aid olduğu üçün, cinayət mühakimə icraatında müdafiəçi, nümayəndə və ya hüquqi varis qismində iştirak edən vəkillər cinayət prosesində vəkil araşdırmasının subyektləri hesab edilməlidirlər.

Vəkil köməkçiləri vəkil araşdırması həyata keçirə bilərlərmi? "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Qanunun 8-1-ci maddəsinə görə, vəkilin köməkçisi öz fəaliyyətini vəkilin rəhbərliyi altında və onun tapşırıqlarını yerinə yetirməklə həyata keçirir. Vəkilin köməkçisi müstəqil olaraq vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməz.

Qanunun müddəasından göründüyü kimi, vəkilin köməkçisi vəkilə məxsus olan "müstəqil araşdırma aparmaq" hüququnun və bu hüququn tərkib hissəsi olan bir sıra digər hüquqların (məsələn, şəxslərdən izahatlar almaq, sorğular vermək və s.) bilavasitə subyektivi deyildir, çünki o, vəkillik fəaliyyətinin subyektivi deyildir. Vəkil köməkçisinin vəkil araşdırmasına münasibətdə rolu təşkilati və texniki məsələlərin həllində vəkilə yardımla məhdudlaşır. Məsələn, vəkil apardığı araşdırma ilə bağlı öz köməkçisinə hər hansı bir orqana ünvanlanmalı olan sorğunun mətninin hazırlanmasını tapşırıla bilər, lakin həmin sorğu mütləq vəkil tərəfindən yoxlanıldıqdan sonra onun öz adından və öz imzası ilə müvafiq ünvana göndərilməlidir ki, gələcəkdə sorğuya alınan cavabdan

sübut kimi istifadə etmək mümkün olsun. Eləcə də vəkil öz köməkçisinə hadisə şahidlərini müəyyən etmək, onları vəkillə söhbətə dəvət etmək tapşırıqları verə bilər, lakin dəvət edilmiş şəxslərdən izahatlar mütləq vəkilin özü tərəfindən alınmalıdır və s.

Əcnəbi vəkillər Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkil araşdırması həyata keçirə bilərlərmi? "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Qanunun əcnəbilər tərəfindən hüquqi yardımın göstərilməsi məsələlərini tənzim edən 26-cı maddəsinin müddəalarına görə, qanunun tələblərinə əsasən, Azərbaycan Respublikası ərazisində əcnəbi vəkillər tərəfindən hüquqi yardım göstərilməsi yalnız əcnəbinin mənsub olduğu dövlətin qanunları və ya beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqinə dair verilən məsləhət və rəylərlə məhdudlaşır. Azərbaycan Respublikası ərazisində əcnəbi vəkillər mülki işlər, cinayət işləri, inzibati və iqtisadi mübahisələrə dair işlər, inzibati xətalar haqqında işlər üzrə məhkəmə icraatına Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə müvafiq olaraq qarşılıqlı münasibətlər əsasında buraxılır.

AR CPM-in 3.4-cü maddəsinə görə, xarici dövlətin cinayət-prosessual qanunvericiliyinin normalarının Azərbaycan Respublikasının ərazisində tətbiqinə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduqda və Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyinin vəzifə və prinsiplərinə zidd olmadıqda yol verilir.

Başqa sözlə, xarici dövlətin cinayət-prosessual qanunvericiliyinin normalarının Azərbaycan Respublikasının ərazisində tətbiqi konkret şərtlər daxilində, prinsipə, yol verilən olduğu üçün icraat iştirakçısı olan və hüquqi yardıma ehtiyac duyan əcnəbinin mənsub olduğu dövlətin qanunlarının tətbiqinə dair vəkil məsləhətinə və ya rəyinə də ehtiyac duyması real görünən situasiyadır.

Bununla belə, qüvvədə olan milli qanunvericilik əcnəbi vəkillərin hüquqi yardımın göstərilməsinə dair fəaliyyətini yalnız əcnəbinin mənsub olduğu dövlətin qanunları və ya beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqinə dair verilən məsləhət və rəylərlə məhdudlaşmışdır. Bu isə o deməkdir ki, əcnəbi vəkil Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən cinayət mühakimə icraatına buraxılmış olsa da, o, vəkil araşdırması, yəni sübutların toplanmasına yönəlmiş fəaliyyəti həyata keçirməkdə haqlı olmayacaqdır.

Vəkil araşdırmasından bəhs edərkən onun bir hüquq, yəni davranış imkanı olduğunu nəzərə alaraq, iki əsas məqama: bu hüququn necə təmin edilməli olması və bu hüquqdan sui-istifadənin necə istisna edilməsi məsələlərinə nəzər salmağı vacib hesab edirik.

Davranış imkanı kimi hər bir hüququn təminatı xüsusi mexanizm hesabına baş tutur. Təminat mexanizmi olmayan hüquq bəyanat xarakterli olaraq qalır və onun səmərəli realizəsi mümkün olmur. Başqa sözlə, hüququn təminat mexanizmi onun tam və səmərəli realizəsinə xidmət edir. Fikrimizcə, mərkəzində "hüquq" kateqoriyasının özünün durduğu bu təminat mexanizmini şərti olaraq, sxematik şəkildə aşağıdakı kimi təsvir etmək olar: "bu vəzifənin

yerinə yetirilməməsinə görə məsuliyyət ← hüquqa cavab verən vəzifə ← hüquq → hüquqdan sui-istifadəni istisna edən realizə vasitələri → bu vasitələrin qanunsuz və əsassız məhdudlaşdırıldığı hallarda hüququ bərpa-müdafiə vasitələri".

Cinayət prosesində vəkil araşdırması da cinayət mühakimə icraatında müdafiəçi, nümayəndə və ya hüquqi varis qismində iştirak edən vəkillərin hüququ olduğu üçün onun səmərəli realizəsi yalnız bu hüququn yuxarıdakı sxemə cavab verən təminat mexanizminə malik olduğu hallarda mümkündür.

Bu mənada, vəkillərin müstəqil araşdırma aparmaq hüququna həm cinayət prosesini həyata keçirən orqanların, həm də vəkillərin bu hüququn realizəsi ilə əlaqədar müraciət etdiyi idarələrin (təşkilat, müəssisə və s.) vəzifəli şəxslərinin "cavab verən" (korrespondent) vəzifələri [5] də mövcud olmalıdır ki, vəkillər həmin vəzifələrə istinadən öz araşdırmalarını apara bilsinlər. Məsələn, öz araşdırmasını aparan vəkil hər hansı bir idarəyə sorğu ilə müraciət etdikdə, həmin idarənin vəzifəli şəxsi belə sorğuya baxmaq və aidiyyəti üzrə cavablandırmaq vəzifəsi daşımazsa, vəkilin sorğu vermək hüququ öz praktiki əhəmiyyətini itirmiş olacaqdır.

Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, dövlət orqanının, yaxud digər idarənin (təşkilat, müəssisə və s.) vəzifəli şəxslərinin vəkilin araşdırma aparmaq hüququna korrespondent vəzifəsi özü də bəyanat xarakterli olmamalı və bu vəzifənin lazımı qaydada (vaxtında, tam həcmdə, və s.) yerinə yetirilməməsi üçün real məsuliyyət tədbiri (cəza, tənbeh və s.) nəzərdə tutulmalıdır.

Məsələ ilə bağlı diqqət yetirilməli olan digər məqam vəkil araşdırması hüququnun bu hüquqdan sui-istifadəni istisna edən realizə vasitələri, başqa sözlə, vəkil araşdırmasının prosessual vasitələri ilə bağlıdır.

Cinayət mühakimə icraatı zamanı həyata keçirilən vəkil araşdırmasının keyfiyyəti onun prosessual vasitələrinin dairəsindən, reallığından və səmərəlilik dərəcəsindən birbaşa asılıdır. Vəkil araşdırmasının prosessual vasitələri dedikdə, vəkil üçün məhz cinayət-prosessual qanunvericilikdə təsbit edilmiş və onun normaları ilə tənzim edilən sübut toplama vasitələri başa düşülür. Vəkil araşdırmasının "prosessual vasitələri" kimi bir kateqoriyadan istifadə edilməsi onun "qeyri-prosessual vasitələri"nin də mövcud olub-olmaması sualı yarada bilər. Ehtimal etmək olar ki, vəkil araşdırması zamanı tətbiq edilə biləcək əsas qeyri-prosessual vasitə qismində özəl xəfiyələrin (detektivlərin) xidmətlərindən istifadə olunmasıdır. Lakin hazırda Azərbaycan Respublikasında detektiv fəaliyyətini tənzim edən sahəvi qanun mövcud olmadığı üçün, biz, nə vəkil araşdırmasında istifadə edilə biləcək qeyri-prosessual vasitə kimi, nə də müstəqil fəaliyyət növü kimi özəl xəfiyələrin fəaliyyəti ilə cinayət-prosessual fəaliyyətin qarşılıqlı əlaqəsindən mövcud reallıq müstəvisində söhbət apara bilmirik. Müqayisə üçün göstərmək olar ki, Rusiyada "Özəl detektiv və mühafizə fəaliyyəti haqqında" Qanun 11 mart 1992-ci ildə, Latviyada "Detektiv fəaliyyəti haqqında" Qanun 5 iyul 2001-ci ildə, Moldovada "Özəl detektiv və mühafizə fəaliyyəti haqqında" Qanun 4 iyul 2003-cü ildə qəbul edilmişdir.

Bundan başqa, Ukrayna, Qazaxıstan və s. bu kimi dövlətlərdə hazırda özəl detektiv fəaliyyətinin tənzimlənməsinə yönəlmiş sahəvi qanunların layihələri üzərində fəal iş getməkdədir.

Hesab edirik ki, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququndan irəli gələn *equality of arms* ideyası, yəni tərəflərin hüquqi imkanlarının bərabərliyi haqqında ideya vəkil araşdırması vasitələrinin sistemini və prosessual formasını müəyyən edən əsas amil kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Cinayət prosesində ittiham və müdafiə tərəflərinin, eləcə də ittiham tərəfinə aid olan dövlət orqanları və dövlət orqanı olmayan proses iştirakçılarının hüquqi imkanlarının bərabərliyindən danışarkən müəyyən şərtlilik amilini unutmmaq olmaz.

Xüsusilə sübutetmə fəaliyyətində ittiham tərəfindən çıxış edən dövlət orqanlarının hüquqi imkanları ilə (dövlət məcburiyyəti elementi) müdafiə tərəfinin hüquqi imkanlarını eyniləşdirmək mümkün deyil.

Bu o deməkdir ki, cinayət prosesində dövlət orqanları təmsalında ittiham tərəfinin və müdafiə tərəfinin malik olduqları sübutetmə vasitələri prosessual formasına görə bir-birindən fərqlənə bilər, hətta fərqlənə bilər, çünki dövlət hüquq-mühafizə funksiyasının subyektivi olduğu üçün həll etməli olduğu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək üçün dövlətin məcburetə gücünə əsaslanan prosessual vasitələrdən də istifadə etməyə qadir olmalıdır.

Lakin hüquqi imkanların bərabərliyi ideyası tərəflərin sübutetmə vasitələrinin dərkətmə formalarında (qnoşologiya baxımından) hər hansı qeyri-bərabərliyə yol verilməsini istisna edir.

Məsələn, araşdırma predmeti olan cinayət hadisəsi barədə verbal yolla məlumatların alınması vasitəsilə hadisənin ayrı-ayrı hallarının dərk edilməsi imkanı müstəntiq üçün dindirmə istintaq hərəkətinin aparılması (CPM, 85.4.2-ci maddəsi) hüququ, müdafiəçi üçün isə şəxslərdən izahatların alınması (CPM, 143.3-cü maddəsi) prosessual hərəkətinin aparılması hüququ ilə təmin edilir.

Göründüyü kimi, dindirmə və şəxslərdən izahat alma hərəkətlərinin prosessual formaları ciddi fərqlənsə də, qanunvericilik onların dərkətmə üsullarını – verbal şəkildə verilən məlumatın qavranılması yolu ilə hadisə barədə biliklər əldə etmək imkanını bərabərləşdirmişdir.

Tərəflərin hüquqi imkanlarının bərabərliyi baxımından bu müddəə, əslində, vəkil araşdırmasının digər realizə vasitələrinə də şamil edilə bilər. Məsələn, cinayət prosesində xüsusi biliklərdən istifadə edilməsi məhz belə vasitələrdən biridir. İttiham tərəfindən çıxış edən dövlət orqanları üçün xüsusi biliklərdən istifadə etməklə cinayət hadisəsinin ayrı-ayrı hallarının dərk edilməsi və sübut edilməsi imkanı işə mütəxəssisin cəlb edilməsi və ekspertizanın təyin edilməsi kimi prosessual hərəkətlərlə təmin edilir. Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, formal olaraq, eyni imkan qarşı tərəfə – müdafiə tərəfinə də verilmişdir. Sadəcə olaraq, müdafiə tərəfinin xüsusi biliklərdən istifadə imkanlarının hüquqi tənzimlənməsi sahəsində mövcud olan əhəmiyyətli boşluqlar bu imkanları deklarativ olaraq saxlamışdır.

Vəkil araşdırması hüququndan sui-istifadənin istisna edilməsi, yaxud sui-istifadənin qarşısının alınması məsələsinə gəlincə, qeyd edilməlidir ki, hər bir hüquq kimi, o da müəyyən hədlərə malik olmalıdır.

Bu hüququn müəyyən hədlər çərçivəsində həyata keçirilməsi vəkilin yalnız iş üzrə hüquqi yardımın göstərilməsi üçün zəruri olan halları araşdırması üçün şərait yaratmaqla, onun işə aid olmayan hallara "çıxışını" məhdudlaşdırır və bununla, hüquqdan sui-istifadə yolu ilə ayrı-ayrı şəxslər, faktlar, hadisələr və s. barəsində "tələb olunandan çox" məlumat toplanmasının qarşısını alır.

Vəkil araşdırmasının hədləri, hər şeydən əvvəl, cinayət prosesində iştirak edən vəkilin prosessual funksiyasından asılı olaraq göstərilən hüquqi yardımın məqsədləri və həcmi ilə şərtlənir. Bu institut sübutetmə fəaliyyəti ilə əlaqədar olduğu üçün onun hədləri, barəsində sübutların toplanmasına yol verilən halların dairəsi ilə müəyyən edilir.

Barəsində sübutların toplanmasına yol verilən (cinayət təqibi orqanlarına münasibətdə isə, barəsində sübutların toplanması tələb edilən) hallar cinayət prosesində sübutetmə predmetini təşkil edir.

Sübutetmə predmeti iş üzrə sübut edilməli olan halların dairəsini müəyyən edən kateqoriya olub, ümumi, xüsusi və konkret növlərə təsnif edilir. Ümumi sübutetmə predmeti CPM-in 139-cu maddəsində sadalanan hallardan, konkret sübutetmə predmeti CM-in Xüsusi hissəsinin cinayət təqibinə məruz qalan şəxsə istinad edilən maddəsinin dispozisiyasında sadalanan hallardan ibarətdir. Xüsusi sübutetmə predmeti isə yalnız bəzi kateqoriyalı şəxslər, yaxud bəzi xüsusi icraatlar zamanı müəyyən edilməli olan halların dairəsini müəyyən edir. Xüsusi sübutetmə predmetinin özünün də aşağıdakı növləri fərqlənir: yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə xüsusi sübutetmə predmeti (CPM-in 429-cu maddəsi); anlaşıq vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslər barəsində icraat zamanı xüsusi sübutetmə predmeti (CPM-in 470-ci maddəsi); narkomaniya xəstəliyi ilə əlaqədar tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat zamanı xüsusi sübutetmə predmeti (CPM-in 467-3-cü maddəsi); hüquqi şəxs barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat zamanı xüsusi sübutetmə predmeti (CPM-in 487-4-cü maddəsi).

Ümumi sübutetmə predmeti bütün işlər üzrə müəyyən edilməli olan halları əhatə etdiyi üçün istənilən iş üzrə öz araşdırmasını aparan vəkil CPM-in 139-cu maddəsində sadalanan hallardan hər hansı biri, yaxud bir neçəsinə aid olan sübutlar toplamaqda haqlıdır. Konkret sübutetmə predmeti araşdırma aparan vəkilin məhz hansı cinayət əməlinin hallarını təsdiq, yaxud təkzib edən sübutlar toplaya biləcəyini müəyyən edir. Xüsusi sübutetmə predmetinə aid olan hallar isə, artıq qeyd edildiyi kimi, yalnız bəzi kateqoriyalı şəxslər, yaxud bəzi xüsusi icraatlar zamanı öz araşdırmasını aparan vəkilin barəsində sübut toplaya biləcəyi halların dairəsini müəyyən edir.

Sübutetmə predmeti, mahiyyətə, vəkil araşdırmasının həm şəxslərə, həm də faktlara münasibətdə hədlərini müəyyən edir. Vəkil araşdırmasının şəxslərə münasibətdə hədləri "kimlərə aid hallar barədə sübutlar toplana bilər?" sualına,

faktlara münasibətdə hədləri isə "nələrə aid hallar barədə sübutlar toplana bilər?" sualına cavab verir.

Sübutetmə predmetindən kənar qalan hər hansı bir halın vəkil araşdırması yolu ilə müəyyən edilməsi yolveriləndirmi? Hesab edirik ki, qoyulan sualla bağlı iki müstəsna hal göstərmək olar: subyektin cinayət prosesində iştirakının istisna edilməsi ilə bağlı etirazın əsaslandırılması; sübutun mötəbərliyinin mübahisələndirilməsi.

Qanunvericiliyin sübutetmə predmetinə dair normalarının təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, vəkil araşdırmasının şəxslərə münasibətdə sübutetmə predmetindən irəli gələn hədləri cinayət təqibinə məruz qalan və cinayətdən zərər çəkmiş şəxsə (konkret hallarda mülki iddiaçı və mülki cavabdehə) aid hallarla məhdudlaşır.

Bununla belə, bəzən elə situasiyalar yaranır ki, cinayət mühakimə icraatının qərəzsiz şəkildə həyata keçirilə bilməsi üçün icraatı aparan şəxslərin özlərinə aid olan faktlara hüquqi qiymət verilməli olur – məsələn, hakimə və s. etiraz edilir və bu etirazın həlli zamanı hakimin şəxsi münasibətləri, fəaliyyəti və s. haqqında hallar dəyərləndirilir.

CPM-in 107.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət prosesində müvafiq şəxslərin iştirakına etirazlar əsaslandırılmaqla yazılı formada edilir.

Göründüyü kimi, əgər prosesdə iştirak edən vəkil, məsələn, hakimə etiraz etmək qərarına gələrsə, o, öz etirazını əsaslandırmalı və bunun üçün konkret faktlara (məsələn, hakimin leqal kateqoriyalarla əhatə olunmayan qohumluq münasibətlərinə – qudalıq, övladının nişanlılığı və s.), hətta bəzən müəyyən sənədlərə (məsələn, müqavilə, etibarnamə) və s. istinad etməli olacaqdır.

Deməli, etirazın əsaslı edilməsi üçün vəkilə etirazın məzmununda istinad olunacaq faktlar və s. barədə mötəbər məlumatlar olmalıdır. Dolayısı ilə vəkil belə faktlar barədə məlumat toplamış olmalıdır ki, sonradan onlara istinad edə bilsin.

Bu anlamda, hesab edirik ki, subyektin cinayət prosesində iştirakının istisna edilməsilə bağlı etirazın əsaslandırılması üçün onun barəsində şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozmayan, şərəf və ləyaqəti ləkələməyən, onu nüfuzdan salmayan, rüsvayedicı xarakter daşımayan və ən əsası, məzmununa görə, subyektin cinayət prosesində iştirakının mümkünsüzlüyünə dəlalət edən məlumatların toplanması yolveriləndir və vəkil araşdırmasının qanuni hüdudlarını pozmur.

Fikrimizcə, sübutun mötəbərliyinin mübahisələndirilməsi hallarında da iş üzrə ifadə vermiş şahid və ya rəy vermiş ekspert barəsində onların təqdim etdikləri sübutların mötəbərliyinə dair şübhə yarada biləcək hallara (məsələn, şahidin psixiatrik dispanserdə qeydiyyatda olması, ekspertin rəy verdiyi sahə üzrə kifayət qədər ixtisaslı olmaması və s.) dəlalət edən məlumatların vəkil tərəfindən toplanması və cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim etməsi vəkil araşdırmasının qanuni hüdudları çərçivəsində həyata keçirilən fəaliyyət kimi qiymətləndirilməlidir.

Vəkil araşdırmasının hədləri ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının 30

dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmiş, 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş Cinayət Məcəlləsində mövcud olan 294.2-ci və 294.3-cü maddələr də cinayət prosesində vəkil araşdırması hüququndan sui-istifadənin qarşısını almaq iqtidarında olan hüquqi vasitə kimi nəzərdən keçirilə bilər. Həmin maddələr "sübutları saxtalaşdırma" cinayətinin digər subyektləri ilə yanaşı müdafiəçini də bu cinayətin subyekti kimi nəzərdə tutur və pozitiv məsuliyyət müəyyən etməklə, öz araşdırmasını aparan vəkillər tərəfindən sübutların formalaşdırılması zamanı onları təhrih etməkdən və s. formada saxtalaşdırmaqdan çəkindirir.

Vəkil araşdırmasının konseptual xarakteristikasının tərkib hissəsi kimi onun məqsəd və vəzifələrinə də diqqət yetirməyi məqsədəuyğun hesab edirik. Vəkil araşdırmasının məqsədi ən geniş mənada, müvəkkilə hüquqi yardımın göstərilməsidir. Bu fikri nisbətən konkretləşdirsək, belə bir tezis formulə etmək olar ki, vəkil araşdırmasının məqsədləri konkret halda cinayət prosesində iştirak edən vəkilin statusundan asılı olaraq (müdafiəçi, nümayəndə, hüquqi varis) yerinə yetirdiyi funksiyadan irəli gələn məqsədlərlə üst-üstə düşür. Məsələn, əgər söhbət müdafiəçi-vəkildən gedərsə və onun müdafiə funksiyası həyata keçirərkən məqsədi ittihamın tamamilə təkzib edilməsindən ibarət olarsa, həmin vəkilin həyata keçirəcəyi araşdırma da məhz bu məqsədə xidmət edəcəkdir.

Vəkil araşdırmasının vəzifələrinə də geniş və dar mənalarda baxmaq mümkündür. Belə ki, geniş mənada vəkil araşdırması vəkilin cinayət-prosessual fəaliyyətinin bir hissəsi olduğu üçün onun vəzifələrinə, vəkilin də fəaliyyətini özündə ehtiva edən cinayət mühakimə icraatının ümumi vəzifələri sistemində baxmaq olar.

Belə ki, CPM-in 8-ci maddəsində cinayət mühakimə icraatının cinayət təqibi ilə bağlı bütün halları hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmaq, cinayət törətmiş şəxsləri ifşa və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək, təqsirsiz şəxslərə bəraət vermək məqsədilə ədalət mühakiməsini həyata keçirmək kimi vəzifələri nəzərdə tutulmuşdur. Aşkardır ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlarla yanaşı, əlavə və bəzi hallarda alternativ sübut bazasının toplanmasını təmin edən vəkil araşdırması institutu cinayət mühakimə icraatının qeyd edilən vəzifələrinin həllində mühüm rol oynaya bilər.

Nisbətən dar mənada isə vəkil araşdırmasının vəzifələri qarşıya qoyulmuş konkret məqsədə nail olmaq üçün həll edilməli olan məsələlərin sistemi kimi başa düşülə bilər. Məsələn, vəkil araşdırması aparmaqda məqsəd ittihamın tam təkzib edilməsindən ibarətdirsə, bu zaman həll edilməli olan vəzifələrə bəraətverici sübutların aşkar edilməsi, ittiham sübutlarını inkar edən, yaxud onlara dair əqlabətən şübhə yaradan halların müəyyən edilməsi, şəxsin təqsirsizliyinə dəlalət edən, yaxud alibisini təsdiq edən alternativ sübutların toplanılmasını, onların cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilməsini aid etmək olar.

Vəkil araşdırması qarşısında obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi vəzifəsi dururmu? Müasir dövrdə "həqiqət prinsipi"nin cinayət mühakimə icraatının prinsipləri sistemində aid olub-olmamasına dair mübahisəyə [4, 111-120;

7, 37-41; 8, 360-365] yer ayırmadan, qeyd etmək istərdik ki, biz, cinayət mühakimə icraatında həqiqətin müəyyən edilməli olması haqqında ideyanı cinayət prosesinin prinsipi hesab edən müəlliflərlə razılaşıırıq: "Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyində həqiqətin müəyyən edilməsi, birbaşa şəkildə həm prinsip, həm də vəzifə kimi təsbit edilmişdir ki, bu da bizə onun cinayət-prosessual hüququn institutlarının hüquqi tənzimlənməsinə təsir göstərdiyini iddia etməyə imkan verir" [2, 163-169].

F.M.Abbasova haqlı olaraq, qeyd edir ki, obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi tələbi CPM-in 28-ci maddəsindən, yəni cinayət mühakimə icraatının obyektivliyi, qərəzsizliyi və ədalətliliyi prinsipindən irəli gəlsə də (fikrimizcə, CPM-in cinayət mühakimə icraatının obyektivliyinə dair tələb nəzərdə tutan maddələrinə həm də 8.0.3-cü, 49.4.4-cü, 50.1-ci, 53.4-cü, 84.5.3-cü, 85.2.1-ci, 86.2.1-ci və 85.6.3-cü maddələri aid etmək lazımdır – F.Y. Xəlilov), bu tələb heç də prosesin bütün iştirakçlarına yönəlmir [1, 78].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 125-ci maddəsinin VII hissəsi məhkəmə icraatından (dolayısı ilə məhkəmədən) həqiqətin müəyyən edilməsini tələb edir, CPM-in 84.5.3, 85.2.1, 85.6.2 və 86.2.1-ci maddələri isə belə deməyə əsas verir ki, cinayət mühakimə icraatının məhkəməyədək mərhələsində ittiham tərəfinin dövlət orqanı olan subyektləri (təhqiqatçı, müstəntiq və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror) də cinayət mühakimə icraatının obyektivliyinin təmin edilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar. Bununla belə, məhkəmədən və ittiham tərəfinin dövlət orqanı olan subyektlərindən fərqli olaraq, müdafiə tərəfi subyektlərindən, o cümlədən, vəkil araşdırması aparan müdafiəçidən, yaxud cinayət prosesində nümayəndə qismində iştirak edən vəkildən cinayət mühakimə icraatının obyektivliyinin təminatı istiqamətində prosesual fəaliyyətin göstərilməsini gözləmək bir o qədər də real, onlardan bu istiqamətdə fəaliyyət göstərmələrini tələb etmək, ümumiyyətlə, mümkün deyildir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, müdafiə tərəfi subyektləri, eləcə də ittiham tərəfinin dövlət orqanı olmayan subyektləri (zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı) ictimai maraqları deyil, şəxsi maraqları müdafiə edirlər və bu maraqların müdafiə edilməsi, heç də həmişə həqiqətin müəyyən edilməsini tələb etmir.

Əgər konkret iş üzrə hər hansı cinayətin törədilməsində şübhəli bilinən şəxs reallıqda həmin cinayəti törətmiş şəxs olarsa, şübhəsizdir ki, müdafiə tərəfi üçün əsl həqiqətin müəyyən edilməsi maraqlı olmayacaqdır, əksinə, belə halda müdafiə tərəfi üçün əsl həqiqətin müəyyən edilməməsi daha sərfəli olacaqdır.

Lakin bu, heç də o demək deyildir ki, obyektiv həqiqətin müəyyən edilməməsi müdafiə tərəfi üçün həmişə daha arzu ediləndir. Belə ki, hansısa bir cinayətdə şübhəli bilinən, yaxud ittiham olunan şəxs reallıqda heç bir cinayət törətməmiş olarsa və əsl həqiqət həmin şəxsin təqsirsiz olmasından ibarət olarsa, bu halda həqiqətin müəyyən edilməsində ən maraqlı tərəf məhz müdafiə tərəfi olacaqdır.

Bu onu göstərir ki, cinayət mühakimə icraatında obyektiv həqiqətin

müəyyən edilməsində müdafiə tərəfi subyektlərinin və ittiham tərəfinin dövlət orqanı olmayan subyektlərinin, eləcə də onların maraqlarının təminatı naminə vəkil araşdırması aparən müdafiəçi və nümayəndələrin roluna birtərəfli yanaşma mümkün deyil və bu zaman müxtəlif amillər nəzərə alınmalıdır.

Belə ki, ilk növbədə, nəzərə alınmalıdır ki, təqsirsizlik prezumpsiyasından irəli gələn sübutetmə vəzifəsinin (*onus probandi*) müdafiə tərəfinin üzərinə qoyulmasının yolverilməzliyinə dair qaydaya müvafiq olaraq, müdafiə tərəfinin subyektləri üzərinə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi vəzifəsinin də qoyulması yolverilməzdir. Bu anlamda, obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi, həqiqətin müəyyən edilməsinə fəal yardım göstərmək, özünü ifşa etmək və s. bu kimi vəzifələrin müdafiə tərəfi subyektlərinin üzərinə qoyulması təqsirsizlik prezumpsiyası ilə ziddiyyət təşkil edir.

Bununla belə, müdafiə tərəfi subyektləri obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsində maraqlı olarlarsa, onlar həqiqətin müəyyən edilməsində fəal şəkildə iştirak etmək imkanlarına malik olmalıdırlar. Bu anlamda, vəkil araşdırması obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə yardım edə biləcək bir vasitə kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Nəhayət, müdafiə tərəfinin fəaliyyəti obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi vəzifəsi üzərində qurulmasa da, müdafiə tərəfi subyektləri obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə mane olmamaq vəzifəsi daşıyırlar. Qeyd edilən vəzifə müvafiq məsuliyyət formaları ilə təmin edilir. Belə ki, müdafiə tərəfi subyektlərinin obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə mane olmaq məqsədilə etdiyi hərəkət və hərəkətsizliklər nəticələrinin hüquqi əhəmiyyətindən asılı olaraq cinayət (məsələn, müdafiəçi tərəfindən sübutlar saxtalaşdırılırsa və s.) və ya cinayət-prosessual məsuliyyətə (məsələn, təqsirləndirilən şəxs istintaqdan və ya məhkəmədən gizlənməyə və s.) səbəb ola bilər. Başqa sözlə, müdafiə tərəfinin həqiqəti sübut etmək vəzifəsi daşımaması, onu həqiqətin müəyyən edilməsinə mane olmamaq vəzifəsindən azad etmir [3, 30-35, 38; 6, 135-136].

Bu anlamda, müdafiə tərəfi subyektləri, o cümlədən, vəkil araşdırması aparən müdafiəçi bilavasitə obyektiv həqiqəti müəyyən etmək vəzifəsi daşımaları da, özlərinin obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə mane olmamaq vəzifəsini layiqincə yerinə yetirdikləri zaman dolayısı ilə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi üçün əlverişli şərait yaratmış olurlar.

Belə nəticə çıxarmaq olar ki, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə vəkil araşdırmasının aparılmasına yol verilməklə, müdafiə tərəfi subyektlərinin obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsində maraqlı olduğu hallarda, onlara həqiqətin müəyyən edilməsində fəal şəkildə iştirak etmək imkanları verilmişdir. Deməli, müdafiə tərəfi subyektləri, o cümlədən, vəkil araşdırması aparən müdafiəçilər, yalnız öz mülahizələrinə əsasən cinayət mühakimə icraatının obyektivliyinin təminatı istiqamətində fəaliyyət göstərə bilərlər. Fikrimizcə, eyni fikirləri müəyyən qədər xüsusi ittihamlı işlər istisna olmaqla, ittiham tərəfinin dövlət orqanı olmayan subyektlərinə və onların maraqları naminə vəkil araşdırması aparən nümayəndələrin də fəaliyyətinə şamil etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova F.M. Çəkişmə prinsipi: inkişaf tarixi, müasir problemləri və onların həlli yolları. Bakı: Qanun, 2008, 248 s.
2. Əzimov Z.N. Həqiqət Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesinin institutlarına müəyyənədi təsir göstərən konstitusion prinsip kimi // Dövlət idarəçiliyi, 2015, № 3(51), s. 163-169.
3. Бабаева Э.У. Современные проблемы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию. М., 2002, 132 с.
4. Воскресенский Ф.А. Отказ от установления объективной истины как принцип уголовного процесса // Закон, 2015, № 1, с. 111-120.
5. Золотых А.П. Конституционное право человека на жизнь и корреспондирующие ему обязанности государства. Дисс. ... к.ю.н. Тюмень, 2008, 189 с.
6. Крапчатова И.Н. Ответственность за преступления, противодействующие осуществлению правосудия и производству предварительного расследования / Развитие законодательства на современном этапе. Материалы VIII Международной научной конференции. Москва, 17 апреля 2008 г., с. 134-138.
7. Тулянский Д.В. Принципы всесторонности, полноты и объективности в качестве средств установления истины в ходе уголовного судопроизводства необходимо восстановить // Следователь, 2013, № 9 (185), с. 37-41.
8. Юровский С.А. Установление объективной истины: принцип современного российского уголовно-процессуального права, или цель присущая российскому уголовному процессу? / Правовая защита частных и публичных интересов. Сборник статей международной научно-практической конференции студентов и молодых ученых, посвященной памяти выдающегося российского адвоката Ф.Н. Плевако (1842-1908), Челябинск, 19-20 апреля 2013 г., с. 360-365.

СУЖДЕНИЯ О СУБЪЕКТЕ, МЕХАНИЗМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ, ЦЕЛИ И ЗАДАЧАХ АДВОКАТСКОГО РАССЛЕДОВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Ф.Я.ХАЛИЛОВ

РЕЗЮМЕ

Согласно действующему законодательству, адвокаты имеют право осуществлять свое самостоятельное расследование в связи с оказанием высококвалифицированной юридической помощи. Вместе с тем данное право не было достаточно исследовано в теории уголовно-процессуального права. В статье предпринята попытка восполнить часть пробела в науке уголовного процесса относительно рассматриваемого института. Автор утверждает, что право на адвокатское расследование может быть реализовано только в условиях существования соответствующего механизма, который должен включать в себя как минимум такие элементы как корреспондирующая обязанность данному праву, ответственность за неподлежащее выполнение данной обязанности, средства реализации конкретного права, исключющие возможности злоупотребления правом, и средства восстановления и защиты данного права в случаях нарушения последнего. Далее автор пытается изложить свои суждения относительно каждого из вышеперечисленных элементов механизма реализации права на адвокатское расследование.

Ключевые слова: уголовный процесс, адвокатская деятельность, самостоятельное расследование, анализ, суждения, обоснование.

JUDGMENTS OF THE SUBJECT, MECHANISM OF PROVIDING, PURPOSE AND PROBLEMS OF LAWYER INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

F.Y.KHALILOV

SUMMARY

According to the current legislation, lawyers have the right to conduct the independent investigation, in connection with rendering highly skilled legal aid. At the same time, this right was not thoroughly investigated in the theory of law of criminal procedure. The article makes an attempt to fill a part of a gap in the science of criminal proceedings concerning the considered institute. The author claims that the right for lawyer investigation can be exercised only in living conditions of the corresponding mechanism which has to include at least such elements as, the corresponding duty to this right, responsibility for unliable performance of this duty, implementers of the concrete right excluding possibilities of abuse of the right, and means of restoration and protection of the granted right in cases of violation of the last. Further, the author tries to state the judgments concerning each of the above-mentioned elements of the mechanism of realization of the right for lawyer investigation.

Keywords: criminal proceedings, lawyer activity, independent investigation, analysis, judgments, justification.